

ESKİ TÜRK YAZITLARI VE KAZAKÇADAKİ ORTAK KELİMELER

Elmira KALJANOVA*

Özet

Makalede Orhun Yazıtları'nın söz varlığı incelenerek eski Türk yazıtları ile Kazakçadaki ortak kelimeler tespit edilmiştir. Çalışma neticesinde eski Türk yazıtları ile Kazakça arasında ortak 280'in üzerinde kelimenin bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu kelimelerin çoğu aynı yapıda olan, sadece ses değişimine uğrayan kelimeler iken çok az bir kısmı (ubut/uyat “utanç, ayıp”, yét-/jetekte- “yedmek, yedekte götürmek”, yokad-/joğal- “yok olmak”) aynı kökten olup farklı ek alan kelimelerdir. Ortak kelimelerin her iki dilde de genel olarak birebir aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kimi kelimelerin (kıd- “öldürmek” = qiy- “kesmek, biçmek”, yabız “kötü, fena” = javız “acımasız, zalim”) çağdaş Kazakçada eski anlamına yakın olarak kullanıldığı, kimi kelimelerin (arığ “temiz, saf” = aruv “güzel (kadın)”, katun “hatun, hakanın eşi” = qatın “zevce, eş; kadın, karı”, tonlug “elbiseli, giyimli” = tondı “kürklü”) de anlam kayması, daralması ve genişlemesi gibi anlam değişikliğine uğradığı görülmektedir. Ayrıca aralarında uzak da olsa anlam ilişkisi bulunan apa, azman, eke, eren gibi biçim bakımından aynı olan kelimeler de mevcuttur.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Kazakça, Orhun, ortak kelimeler.

The Common Words in Old Turkic Inscriptions and Kazakh Language

Abstract

An article was written as an attempt to determine common words in Old Turkic inscriptions and Kazakh language through examining the vocabulary of the

* Dr., Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Astana-Kazakistan, ekaljan@gmail.com

Orkhon Inscriptions. The study has revealed that there are more than 280 common words in the old Turkic inscriptions and Kazakh language. Most of the mentioned words are of the same structure and have undergone phonetic change, while a very small part of them (ubut/uyat “modesty, shyness”, yét-/jetekte- “to tow, to lead”, yokad-/joğal- “to perish”) are words from the same root having different affixes. The common words in both languages in general are being used in exactly the same meaning. Along with that it is seen that some of the words in contemporary Kazakh are used close to the old meaning (kıl- “to kill” = qiy- “to cut”, yabız “bad; inauspicious” = javız “machiavellian, oppressor”); furthermore certain words have undergone semantic changes (arığ “clean, pure” = aruv “beauty (woman)”, katun “queen” = qatın “wife; woman”, yülki “herd of horses” = jıqlı “horse”) such as semantic transfer, semantic restriction and semantic extension. Besides, it was found that there are words e.g. apa, azman, eke, eren which have remote semantic relations between them, though same words are available in terms of word format.

Key words: *Old Turkic, Kazakh, Orkhon, common words.*

1. Giriş

Bu makalede eski Türk yazıtları ile çağdaş Kazakçadaki ortak kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Eski Türk yazıtlarına ait söz varlığı kapsamında Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtlarındaki sözcükler temel olarak alınmıştır. Yazıtlardaki sözcüklerin okunma ve anlamlandırılmalarında Talat Tekin'in “Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)” adlı kitabı esas alınmıştır. Adı geçen eserin sözlük kısmındaki Eski Türkçe dönemine ait olan kelimeler, çağdaş Kazakçada kullanılan biçimleriyle karşılaştırılarak anlamlandırılmıştır.

Orhun Türkçesi ile Kazakçada ortak olduğunu düşündüğümüz kelimelerin iki listesi yapılmıştır. İlk listeye yapısı aynı olup Kazakçada sadece ses değişimine uğrayan kelimeler, ikinci listeye aynı kökten olup ekleri farklı olan kelimeler dâhil edilmiştir. Listelenen kelimeler genel olarak aynı anlama gelmekle birlikte çağdaş Kazakçada bazılarının anlam değişikliklerine uğradıkları görülmektedir. Anlam değişikliği olan bu tür kelimeler ayrı başlık altına alınıp ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca Orhun Türkçesi ile çağdaş Kazakçada şekil yapısı açısından birbirine benzeyen kelimeler incelenerek bu tür kelimeler arasındaki anlam ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızda öncelikle Kazakistan'da, Eski Türkçe dönemine ait daha önce yapılan çalışmalar ve Türkolojiyle ilgili son yıllarda bu ülkede açılan kurumlar tanıtılacaktır. Daha sonra esas konuya geçilerek bu iki döneme ait benzer olduğunu düşündüğümüz kelimeler listeler hâlinde verilip bazı kelimeler üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise eldeki veriler istatistiksel olarak değerlendirilecektir.

2. Kazakistan'da Eski Türk Yazıtları Hakkında Daha Önce Yapılan Çalışmalar ve Türkolojiyle İlgili Bazı Araştırma Merkezleri

Kazakistan'da Eski Türkçe dönemi hakkında ilk olarak araştırma yaparak bu alanda eser veren bilim adamları, Gubaydulla Aydarov, Sarsen Amanjolov, Abjan Kuruşjanov ve Marhabat Tomanov gibi ünlü Türkologlardır. Bağımsızlık sonrası dönemde, bu sahada öne çıkan isimler, Mirzatay Joldasbekov, Karjavbay Sartkoja, Napil Bazılhan ve Tokbolat Yensegenulı olmuştur.

Kazakistan'da bugünkü Türkoloji çalışmaları daha çok Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda 17 Mayıs 2001 tarihinde bu üniversiteye Japon uzmanlar tarafından yapılan bir Kül Tigin anıtı örneği konulmuş ve bu vesileyle üniversitede “Eski Türk Uygarlığı: Eski Türk Yazıtları” konulu bir uluslararası konferans düzenlenmiştir. Bu konferansla birlikte Kazakistan'da Orhun yazıtlarını araştırma konusunda yeni bir dönem başlamıştır. 2002 yılının yaz döneminde üniversiteden bir heyet tarafından Moğolistan'a epigrafik yazıların incelenmesi amacıyla bir araştırma gezisi düzenlenmiştir. Bu çalışma sonucunda eski yazıtlar katalogu oluşturulmuş ve üniversitede özel bir epigrafik laboratuvar açılarak eski yazı çeşitlerinin sergilendiği bir müze oluşturulmuştur. Günümüzde Gumilyov Avrasya Millî Üniversitesi nezdinde bir de Türkoloji ve Altayistik Bilimsel Araştırmalar Merkezi faaliyet göstermektedir.

2002 yılından itibaren Kazakistan'da “Türkoloji” dergisi yayımlanmaktadır. Türkoloji alanındaki çalışmalar, Avrasya Üniversitesi'nin yanı sıra Almatı'daki El Farabi Kazak Millî Üniversitesi ile Türkistan'daki Kazak-Türk Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi tarafından da yürütülmektedir.

Kazakistan'da bu alanda son yıllarda en fazla dikkat çeken kurum, “Türk Akademisi” olmuştur. Günümüzde Türk Akademisi tarafından Türkolojiyle ilgili birçok bilimsel faaliyet düzenlemekte ve yayınlar yapılmaktadır. Türk Akademisi tarafından yürütülen dikkate değer çalışmalardan birisi, “Eski Türkçe Yazıtların Derlemine Oluşturma Projesi”dir.

Akademinin yayınları arasında bizim bu çalışmamıza temel oluşturan “Türki Leksikasının Semantikalık Derivatsiyası (Türkçenin Söz Varlığında Anlam Değişikliği)” adlı çalışma da yayımlanmıştır. Prof. Dr. Şapağat Şarapatulı'nın 2011 yılında Kazakça olarak yayımladığı bu çalışmada, 30 civarındaki çağdaş Türk lehçesine ait dil malzemesiyle, VIII.- XIII. yüzyıllara ait 40 kadar eski eserdeki dil malzemesi incelenmiştir.

Eserde, tarihî dönemlere ait sözcüklerle, bugünkü Kazak dilindeki kelimelerin anlamları üzerinde de durulmuştur. Eserin Orhun yazıtları ile çağdaş Kazakçadaki ortak sözcüklerinin ele alındığı bölümünde Öngin, Bilge Kağan, Kül Tigin, Tunyukuk, Moyen-Çor, Suci, İhe Nur, İhe Aşete yazıtlarının

söz varlıkları incelenmiştir. Çalışmada Orhun yazıtlarında bulunan 801 sözcüğün 343'ünün (yüzde 42,8) çağdaş Kazakçada korunduğu sonucuna varılmıştır. Bunlardan 144 sözcüğün ad, 43 sözcüğün sıfat, 20 sözcüğün sayı sıfatı, 109'unun fiil, 13'ünün zamir, 8'inin zarf ve 6'sının da diğer kelime türlerinden olduğu kaydedilmiştir.

Ayrıca ses değişimine uğrayan ortak sözcüklerle uğramayan sözcükler; tek anlamlı, iki anlamlı, üç veya dört anlamlı ortak sözcükler ve asıl anlamlarını koruyan ve korumayan ortak sözcüklerin sayısı tespit edilmiştir.

Yapılan karşılaştırmalar neticesinde, Orhun yazıtlarını okumada ortak bir düzenin mevcut olmamasından ve dildeki yazım kurallarının değişken olmasından dolayı, ses değişikliğine uğramış sözcüklerin tam sayısının tespit edilebilmesinin mümkün olmadığı belirtilmekle birlikte, Orhun Türkçesi ile çağdaş Kazakçadaki ortak 335 sözcüğün 109'unun (yüzde 32,5'i) ses değişimine uğradığı, 226'sının (yüzde 67,5'i) ses değişimine uğramadığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca bu araştırma sonucunda aşağıdaki iki netice çıkarılmıştır:

Birincisi, Orhun Türkçesindeki 343 ortak sözcükten 288'inde tek anlam, 28'inde iki anlam, 8'inde üç anlam ve 2'sinde ise dört anlam olmak üzere toplamda 422 farklı anlam ortaya çıkmaktadır. İkincisi, Orhun Türkçesindeki söz konusu 422 anlamın 351'i çağdaş Kazakçadaki şekliyle birebir örtüşüyorsa, Orhun Türkçesi ile çağdaş Kazakçada arasında anlam bakımından yüzde 83'lük bir uyuma oranından söz edilebilir.

Şarapatulı'nın çalışması çok değerli ve kapsamlı olmakla birlikte kesin sayılar vermek ve oranlar gösterip sonuca varma konusunda yeterli değildir. Her şeyden önce metinleri okuma ve anlamlandırma bakımından hangi araştırmacının çalışmasının esas alındığı belirtilmemiştir. Örneğin, Talat Tekin'in Orhon Yazıtları çalışmasına dayanarak bizim tespit ettiğimiz ortak kelimelerden *amtı, arığ, aşa, atlığ, aya-, ayt-, basın-, ben, beñlig, béşinç, bor, bu, buka, bujad-, çığany, çöl, eğir-, eñ, ıgaç, idi, ikegü, kaçan, katığdı, kem, kergeksiz, kışla-, kod-, kontur-, korgan, küçlüğ, küñ, neke, oçuk, onunç, ortu, ört, sansız, sı-, siñil, siñük, sözleş-, taş* "dış", *té-, teğ-, teği, téril-, teyen, tud-, tile-, tiril-, tod-, tokuzunç, töpü, törtünç, turgak, tüşür-, üçegü, yadağ, yağıçı, yalañ, yarat-, yat-, yazukla-, ye-, yéti, yétinç, yétmiş, yımşak, yinçge, yokad-, yolu, yurt, yuyka, yüküntür-* gibi Eski Türk yazıtları ile çağdaş Kazakçaya ortak olduğu şüphesiz olan kelimeler Şarapatulı'nın çalışmasında yer almamıştır.

Türkçe kaynaklarda *kelingün, kedimlig, kılıçla-, tonlug, tonsuz* olarak geçen bazı kelimeler Şarapatulı'nın çalışmasında *kelin, kedim, kılıç, ton* biçiminde verilmiştir. Ayrıca kelime anlamlarında da Türkçe kaynaklara göre epey fark olduğu görülmektedir.

3. Orhun Türkçesi ve Kazakçada Ortak Kelimeler

3.1. Yapısı Aynı, Sadece Ses Değişimi Olan Kelimeler

Bizim çalışmamızın neticesinde tespit edilen Orhun Türkçesi ile çağdaş Kazakçadaki yapısı aynı olan, sadece ses değişimine uğrayan kelimelerin listesi şu şekildedir:

- 1 **aç** “aç, tok değil” = *aş* “aç”
- 2 **aç-** “açmak” = *aş-* “açmak; düzenlemek; bulmak, ortaya koymak; temizlemek; açıklamak”
- 3 **adak** “ayak” = *ayaq* “ayak; son, sonu”
- 4 **adgır** “aygır” = *ayğır* “aygır”
- 5 **adrıl-** “ayrıl-” = *ayırıl-* “ayrılmak; bölünmek”
- 6 **ağır** “ağır; değerli” = *avır* “ağır; çetin, meşakkatli; büyük, ağır”
- 7 **ağrı-** “hastalanmak” = *avır-* “hastalanmak; acı çekerek zorlanmak”
- 8 **ak** “ak, beyaz, kır” = *aq* “ak, beyaz; hakikat, gerçek, hak; süt ürünleri”
- 9 **al-** “almak, zapt etmek, fethetmek” = *al-* “bir şeyi elle tutmak, kaldırmak; bir şeyi sahiplenmek, kazanmak; bir yere kabul etmek “
- 10 **alkın-** “tükenmek, mahvolmak, yok olmak, azalmak” = *alqın-* “1. nefes nefese kalmak; 2. coşmak, taşmak”
- 11 **alp** “yiğit, cesur; zor” = *alip* “iri, kocaman; yiğit, kahraman; dev”
- 12 **altı** “altı” = *altı* “altı”
- 13 **altun** “altın” = *altın* “altın”
- 14 **amtı** “şimdi; şimdiki” = *yendi* “şimdi, daha, artık”
- 15 **ara** “arasına, içine; arasında” = *ara* “ara; teneffüs, mola, dinlenme; arasında, içinde”
- 16 **arığ** “temiz, saf” = *aruv* “güzel (kadın)”
- 17 **arıl-** “azalmak, tükenmek, mahvolmak” = *arıl-* “kurtulmak, tahliye edilmek, salıverilmek, serbest kalmak”
- 18 **artuk** “fazla, sayıca çok” = *artıq* “fazla, artık; daha iyi, daha üstün”
- 19 **aş** “aş, yemek, yiyecek” = *as* “aş”
- 20 **aş-** “aşmak” = *as-* “aşmak, geçmek; ilerlemek; böbürlenmek”
- 21 **aşa** “ötesinde” = *asa* “çok, pek çok, son derece”
- 22 **aşsız** “yiyeciksiz, aç” = *assız* “yiyeciksiz”
- 23 **at** “at” = *at* “at”

- 24 **at** “ad, unvan” = *at* “ad, isim”
- 25 **atlığ** “unvanlı, unvan sahibi” = *attu* “adlı, başlıklı”
- 26 **atlığ** “atlı, süvari” = *attu* “atlı”
- 27 **ay** “ay, otuz gün” = *ay* “ay”
- 28 **aya-** “korumak, himaye etmek” = *aya-* “acımak, korumak, esirgemek, merhamet etmek; kıyamamak, cimrilik etmek”
- 29 **ayt-** “söylemek, sormak” = *ayt-* “demek, söylemek”
- 30 **az** “az” = *az* “az”
- 31 **azuk** “azık, yiyecek” = *azıq* “yiyecek”
- 32 **bar** “var, mevcut” = *bar* “var, mevcut; varlıklı, zengin”
- 33 **bar-** “varmak, gitmek” = *bar-* “varmak, gitmek; kocaya varmak, evlenmek”
- 34 **bas-** “basmak, baskın yapmak” = *bas-* “adımlamak, basmak; üzerine bastırmak, baskıdan çıkarmak; örtmek, kaplamak; hızlandırmak; yavaşlatmak, kısmak; bastırmak, boyun eğdirmek”
- 35 **basın-** “yenilmek, ezilmek” = *basın-* “ezmek, üstünlük göstermek, tahakkümü altına almak”
- 36 **baş** “baş, lider; tepe, doruk” = *bas* “baş; insan; hayvan sayısı; bir şeyin tepesi; kaynak; kesici aletlerin ağız kısmı; başkan”
- 37 **başla-** “liderlik etmek, başta olmak” = *basta-* “başlamak; yönetmek, organize etmek”
- 38 **başlığ** “mağrur, gururlu” = *bastı* “1. ana, esas, temel, önemli; 2. iri başaklı; 3. kafası çalışan, akıllı”
- 39 **bay** “zengin” = *bay* “zengin; sayısız; yeterli, bol”
- 40 **beğ** “bey” = *bek* “eskiden bey, prens”
- 41 **ben** “ben” = *mej* “ben”
- 42 **beğgü** “ebedî, ebedî olarak” = *mähgi* “sonsuz, ebedî”
- 43 **beğlig** “benli, beyaz lekeli” = *meñdi* “benli, beni olan”
- 44 **ber-, bir-** “vermek” = *ber-* “vermek; iletmek; unvan, derece vermek;”
- 45 **berüki** “beriki, berideki” = *bergi* “beriki, bu taraftaki”
- 46 **béş** “beş” = *bes* “bes”
- 47 **béşinç** “beşinci” = *besinşi* “beşinci”
- 48 **biç-** “biçmek, kesmek” = *piş-* “biçmek; bir şeyi tasarlamak, planlamak”

- 49 **bıy, bıy** “bin” = *muş* “bin”
- 50 **biçin** “maymun” = *meşin* “maymun; 12 hayvanlı Türk takviminde dokuzuncu yıl”
- 51 **bil-** “bilmek, ayırt etmek” = *bil-* “bilmek, öğrenmek; tanımak”
- 52 **bin-** “binmek” = *min-* “binmek”
- 53 **bintür-** “bindir-” = *mindir-* “bindir-”
- 54 **bir** “bir, tek; aynı” = *bir* “bir; tek, yalnız”
- 55 **biz** “biz” = *biz* “biz”
- 56 **bol-** “olmak; mevcut olmak, var olmak” = *bol-* “olmak; bitmek, sona ermek; beraber olmak, birlikte kalmak; gerçekleşmek”
- 57 **bor** “kar fırtınası, boran, fırtına” = *boran* “kar fırtınası, tipi, boran”
- 58 **boz** “boz” = *boz* “boz”
- 59 **böri** “kurt” = *böri* “kurt”
- 60 **bu** “bu” = *bul* “bu”
- 61 **buka** “boğa” = *buqa* “boğa”
- 62 **buğ** “dert, sıkıntı, yokluk, ihtiyaç” = *muğ* “kaygı, kader; yan anlamda zor, çetin”
- 63 **buğad-** “sıkılmak, sıkıntı içinde olmak” = *muğay-* “efkarlanmak, kederlenmek”
- 64 **buşsız, buşsuz** “dertsiz, sıkıntısız; serbestçe, korkusuzca; eksiksiz, bol bol, fazla” = *muşsız* “kaygısız, kadersiz; sorunsuz”
- 65 **buyruk** “kumandan, emir” = *buyruq* “1. idari makamların resmî kararnamesi, fermanı, emri 2. Allah’ın emri, kader 3. gönül isteği”
- 66 **buz-** “bozmak, hezimete uğratmak, yenmek” = *buz-* “bozmak; tahrip etmek; (et) parçalamak, bölmek; ayartmak, yoldan, baştan çıkarmak”
- 67 **çöl** “bozkır, step” = *şöl* “çöl, bozkır”
- 68 **çığany** “yoksul, fakir” = *şığay* “1. yoksul, fakir 2. cimri, pinti”
- 69 **eb** “ev, yurt, çadır; karargah, ordugah” = *üy* “ev; aile, ocak”
- 70 **eğir-** “kuşatmak, çevirmek” = *iyir-* “eğirmek (yün vb.); hayvanları bir yere toplamak; aşık oyununda aşağı sallayıp atmak”
- 71 **eki** “iki” = *yeki* “iki; çift”
- 72 **eliğ** “elli” = *yelüv* “elli”

- 73 **emek** “ıstırap, eziyet” = *yeybek* “1. emek, iş, çalışma. 2. toplum veya vatan için yapılan hizmet, üstün emek 3. eser, yapıt”
- 74 **ej** “en” = *yey* “en”
- 75 **er** “er, erkek, asker; adam” = *yer* “erkek; koca; eyer; kahraman, cesur”
- 76 **eşid-, eşit-** “işitmek” = *yesit-* “duymak, işitmek”
- 77 **ıgaç** “ağaç” = *ağaş* “ağaç; kereste”
- 78 **ırak** “ırak, uzak” = *jıraq* “uzak, ırak”
- 79 **ıt** “köpek yılı” = *ıyt* “köpek; köpek yılı; alçak, rezil”
- 80 **iç** “iç, merkez; has, hassa” = *iş* “iç, karın; iç taraf”
- 81 **idi** “sahip” = *ıye* “ıye, sahip, efendi; Tanrı”
- 82 **idisiz** “sahipsiz” = *ıyesiz* “ıyesiz, sahipsiz”
- 83 **ikegü** “iki parça, iki bölüm” = *ıykevi* “ikisi”
- 84 **ilgerü** “ileri, ileride, doğuda, doğuya doğru” = *ılgeri* “ileri, ileri doğru”
- 85 **ilki** “birinci, önceki” = *ıilki* “ilk, önceki, evvelki”
- 86 **ini** “erkek kardeş” = *ıini* “küçük erkek kardeş”
- 87 **iş** “iş, hizmet” = *ıs* “iş, uğraş, çalışma; dava”
- 88 **kabış-** “birleşmek, ittifak etmek” = *qabıs-* “içe doğru bükülmek, çekilmek; (açlıktan) karnı sırtına yapışmak; (bir veya birkaç nesne) birbirine geçmek, iç içe girmek; (fikirde) uyuşmak”
- 89 **kaçan** “ne zaman” = *qaşan* “ne zaman”
- 90 **kal-** “kalmak; çaresiz kalmak, hiçbir şey yapamamak” = *qal-* “kalmak; belirtilen miktarda bulunmak; gecikmek; geri kalmak; yard. fiil”
- 91 **kalın** “kalın” = *qalıñ* “kalın; çok; sık, yoğun; gür, bol, verimli”
- 92 **kan** “han, hükümdar” = *han* “han”
- 93 **kani** “hani, nerde” = *käni* “hani, nerede, hangi”
- 94 **kar** “kar” = *qar* “kar”
- 95 **kara** “kara; alelade, avam” = *qara* “siyah; bir şeyin gölgesi; yas tutarken örtülen siyah örtü; avamdan olan, halktan biri”
- 96 **karı** “yaşlı, ihtiyar” = *käri* “yaşlı; kadim, ezeli; alışılâgelen, alışılmış”
- 97 **kaş** “kaş” = *qas* “kaş”
- 98 **katıgđı** “sıkı, iyice” = *qattu* “sert; çok, pek, fazla; var gücüyle”
- 99 **katun** “hatun, hakanın eşi” = *qatın* “zevce, eş; kadın, karı”

- 100 **keç-** “geçmek, aşmak” = *keş-* “geçmek; affetmek”
- 101 **kedimlig** “giyimli, kuşamlı” = *kiyimdi* “giyimli, elbiseli, giysili”
- 102 **kel-** “gelmek” = *kel-* “bir yere gitmek; varmak, ulaşmak; vakti zamanı gelmek; yardımcı fiil”
- 103 **kem** “kim” = *kim* “kim”
- 104 **kergek** “gerek, yok, namevcut” = *kerek* “gerek”
- 105 **kergeksiz** “bol bol, bolca, fazlasıyla” = *kereksiz* “gereksiz, lüzumsuz”
- 106 **kérü** “geride, batıda” = *keri* “geri, arkaya doğru; ters, zıt”
- 107 **keyik** “büyük baş av hayvanı” = *kiyik* “geyik”
- 108 **kıd-** “öldürmek” = *qiy-* “kesmek, biçmek”
- 109 **kıl-** “kılmak, yapmak, etmek” = *qıl-* “yapmak, etmek, kılmak”
- 110 **kılıçla-** “kılıçla yaralamak veya öldürmek” = *qılıştla-* “kılıçtan geçirmek, kılıçlamak”
- 111 **kırk** “kırk” = *qırıq* “kırk”
- 112 **kışla-** “kışlamak, kışı geçirmek” = *qısta-* “kışı geçirmek, kışlamak”
- 113 **kız** “kız” = *qız* “kız”
- 114 **kız-** “kızmak, hiddetlenmek” = *qız-* “ısınmak, kızmak; vucüt ısısının, ateşin yükselmesi; sarhoş olmak; yoğunlaşmak, kızışmak; coşmak, ilham gelmek”
- 115 **kızıl** “kızıl” = *qızıl* “kırmızı; hayvan eti; yüzdeki kırmızılık, pembelik; demli çay”
- 116 **kiçig** “küçük, az, pek az, hiç” = *kişi* “küçük; ailenin en küçüğü; derecesi, kademesi en düşük olan”
- 117 **kir-** “girmek, atılmak, dalmak; sığınmak, tabi olmak” = *kir-* “girmek; kâr, girdi sağlamak; yazılmak, kaydolmak”
- 118 **kişi** “kişi, insan” = *kisi* “insan, birey; yabancı, el; misafir, konuk”
- 119 **kod-** “bırakmak” = *koy-* “koymak, bırakmak; bırakmak, vazgeçmek”
- 120 **kon-** “konmak, yerleşmek” = *qon-* “konmak, yere inmek; bir yere yaşamak için yerleşmek; geceleme; (belirli bir özellik) insan karakterinde yer etmek; (elbise) vücuda tam oturmak”
- 121 **kontur-** “kondurmak, yerleştirmek, iskan etmek” = *qondır-* “kondurmak, yere indirmek; yerleştirmek; gecelemesine izin vermek”
- 122 **kony** “koyun” = *qoy* “koyun”

- 123 **korgan** “korugan, sığınak, kale” = *qorğan* “kale, hisar; sur; dayanak, destek”
- 124 **kork-** “korkmak” = *qorıq-* “korkmak”
- 125 **kök** “mavi” = *kök* “mavi; yeşil, çimen; sebze; gökyüzü”
- 126 **köl** “göl” = *köl* “göl; çok, sayısız”
- 127 **köñül** “gönül, arzu dilek” = *köñil* “gönül; fikir, düşünce”
- 128 **kör-** “görmek; bağımlı olmak, tabii olmak; bakmak” = *kör-* “görmek; buluşmak, görüşmek; başından geçmek, tecrübe etmek; kınamak, suçlamak; saymak; “
- 129 **kötür-** “kaldırmak, yükseltmek” = *köter-* “kaldırmak; artırmak, yükseltmek; yukarı çekmek; geliştirmek, ilerletmek; terfi etmek; dayanmak; konuyu açmak; hamile kalmak”
- 130 **köz** “göz” = *köz* “göz; delik, boşluk; kaynak; bizzat, kendi; hatıra, miras; akıl, hafıza”
- 131 **kul** “kul, erkek köle” = *qul* “kul”
- 132 **kulkak** “kulak” = *qulaq* “kulak; kulp, kol; müzik aletinde kulak; casus, ajan”
- 133 **kut** “kut, talih, Tanrı'nın lutfu” = *qut* “kut, servet, bereket, uğur”
- 134 **küç** “güç, kuvvet” = *küş* “güç, kuvvet; etki; birim zamanında yapılan iş; askerî güç; ağırlık”
- 135 **küçlüğ** “güçlü, kuvvetli” = *küşti* “güçlü, kuvvetli; sağlam; sert, tesirli”
- 136 **kümüş** “gümüş” = *kümis* “gümüş”
- 137 **kün** “gün, gündüz; güneş” = *kün* “güneş; gün; vakit, zaman; hava durumu”
- 138 **küntüz** “gündüz, gündüzün” = *kündiz* “gündüz “
- 139 **küñ** “kadın köle, cariye” = *küñ* “kadın köle, cariye”
- 140 **men** “ben” = *men* “ben”
- 141 **ne** “ne, hangi” = *ne* “ne”
- 142 **neke** “niye, niçin” = *nege* “niye, niçin, neden”
- 143 **oçuk** “ocak” = *oşaq* “ocak; aile, yuva.”
- 144 **og(ı)l** “oğul; evlat” = *ul* “erkek çocuk, oğlu; vatan evladı”
- 145 **oğlan** “oğullar” = *ulan* “genç, yetişkin erkek çocuk; seçkin askerî muhafız birliği”

- 146 **ok** “ok” = *oq* “ok; kurşun, mermi”
- 147 **ol** “o, onlar” = *ol* “o”
- 148 **on** “on” = *on* “on”
- 149 **onunç** “onuncu” = *onınşı* “onuncu”
- 150 **ortu** “orta” = *orta* “orta, yarı; ortası, yarısı; merkezi, odağı”
- 151 **ot** “ateş” = *ot* “ateş; güç kuvvet, cesaret”
- 152 **otuz** “otuz” = *otuz* “otuz”
- 153 **oz-** “geçmek, ileri gitmek, öne geçmek; kurtulmak” = *oz-* “başarılı olmak, ileri geçmek; (vakit) geçmek, ilerlemek”
- 154 **ökün-** “pişman ol-, üzülme” = *ökin-* “pişman olmak, üzülme”
- 155 **öl-** “öl-” = *öl-* “ölmek”
- 156 **ört** “alev, ateş” = *ört* “yangın; tehlike; dert, keder, üzüntü”
- 157 **ötün-** “arzemek, rica etmek” = *ötin-* “istemek, rica etmek”
- 158 **ötünç** “maruzat” = *ötiniş* “arzu, istek; dilekçe”
- 159 **öz** “kendi” = *öz* “öz, kendi”
- 160 **özlük** “özel, kendisine ait” = *özdik* “kendi kendine, kendi başına”
- 161 **saç** “saç” = *şaş* “saç”
- 162 **sanç-** “mızraklamak” = *şanşı-* “batırmak, saplamak, sokmak; sancılanmak; alay etmek, dalga geçmek”
- 163 **sansız** “sayısız, hesapsız” = *sansız* “sayısız, hesapsız, çok sayıda”
- 164 **sarığ** “sarı” = *sarı* “sarı”
- 165 **sekiz** “sekiz” = *segiz* “sekiz”
- 166 **semiz** “semiz” = *semiz* “semiz, şişman”
- 167 **sen** “sen” = *sen* “sen”
- 168 **sığta-** “yas tutmak, ağlamak” = *sıqta-* “ağlamak, gözyaşı dökmek”
- 169 **sınar** “yarım, yarı” = *sınar* “ikizlerden, çiftlerden biri; bir şeyin eşi, dengi; bir şeyin ikinci yarısı”
- 170 **siğil** “kız kardeş” = *siğli* “(ablası için) küçük kız kardeş”
- 171 **siğük, süğük** “kemik” = *süyek* “kemik; çadırın iskeletini oluşturan çubuklar; naaş, ceset”
- 172 **siz** “siz” = *siz* “siz”
- 173 **sök-** “sökmek” = *sök-* “sökmek, dikişi ayırmak; azarlamak, sövmek”

- 174 **sözleş-** “sözleşmek, konuşmak” = *sözdes-* “konuşmak, söyleşmek”
- 175 **sub** “su, ırmak” = *su* “su; deniz, akarsu; yaşlı, nemli”
- 176 **subsuz** “susuz, çorak yer, çöl” = *susuz* “susuz”
- 177 **süñüğ** “mızrak” = *süñgi* “mızrak; olta”
- 178 **tağ** “dağ” = *tav* “dağ”
- 179 **takı** “dahi, daha” = *tağı* “daha, ve, bundan başka”
- 180 **tañ** “tan, şafak” = *tañ* “tan vakti”
- 181 **taş** “taş, taşlık yer; mezar taşı, kitabe” = *tas* “taş”
- 182 **taş** “dış” = *tıs* “dışarı, dış”
- 183 **té-** “demek, söylemek” = *de-* “demek, söylemek; zannetmek, düşünmek; arzu etmek, istemek”
- 184 **teğ-** “hücum etmek, saldırmak; değmek, varmak, erişmek” = *tiy-* “değmek, dokunmak; elde etmek; birisine bulaşmak, dil uzatmak; (kız) kocaya varmak; evlenmek”
- 185 **teği** “kadar, değin” = *deyin* “kadar, değin”
- 186 **temir** “demir (yer adında)” = *temir* “demir”
- 187 **teñri** “gök, gökyüzü; Tanrı” = *Täñiri* “Tanrı”
- 188 **ter** “ter” = *ter* “ter”
- 189 **tér-** “dermek, toplamak” = *ter-* “dermek, derlemek, toplamak; bilgisayarda yazmak”
- 190 **téril-** “derilmek, toplanmak” = *teril-* “derilmek, derlenmek, toplanmak; bilgisayarda yazılmak”
- 191 **teyeñ** “sincap” = *tiyin* “sincap”
- 192 **tüd-** “engel olmak, tutmak” = *tiy-* “kesmek, dindirmek; yasaklamak, engellemek.”
- 193 **tıñla-** “dinlemek” = *tıñda-* “kulak vermek, dinlemek”
- 194 **tik-** “dikmek” = *tik-* “dikmek; (ağaç) dikmek, (çiçek) ekmek, (bina) yapmak, inşa etmek”
- 195 **tile-** “istemek” = *tile-* “dilemek, istemek”
- 196 **tiriğ** “diri, canlı; hayat” = *tiri* “diri”
- 197 **tiril-** “diriltmek, hayata dönmek” = *tiril-* “dirilmek, canlanmak; güçlenmek, kuvvetlenmek”
- 198 **tod-** “doymak” = *toy-* “doymak; usanmak, bıkmak”

- 199 **tok** “tok” = *toq* “tok, karnı tok”
- 200 **tokuz** “dokuz” = *toğız* “dokuz”
- 201 **tokuzunç** “dokuzuncu” = *toğızınşı* “dokuzuncu”
- 202 **tonlug** “elbise, giyimli” = *tondı* “kürklü”
- 203 **tonsuz** “elbisesiz, giyimsiz, çıplak” = *tonsız* “kürksüz”
- 204 **toruk** “zayıf, mecalsiz” = *turiq, tırıq* “zayıf, mecalsiz”
- 205 **töpü** “tepe, doruk, zirve” = *töbe* “tepe; doruk, zirve”
- 206 **tört** “dört” = *tört* “dört”
- 207 **törtünç** “dördüncü olarak” = *törtinşi* “dördüncü”
- 208 **turgak** “yurt, vatan” = *turaq* “yaşanılan yer, mekân, mesken, durak”
- 209 **tut-** “tutmak, yakalamak; korumak, muhafaza etmek” = *tut-* “elle tutmak; asmak; bırakmamak, yapışmak, ele geçirmek; saymak, kabul etmek, bilmek”
- 210 **tüğünlüğ** “dügümlü, düğümlü” = *tüyindi* “dügümlü; başlıca, en önemli”
- 211 **tüş-** “düşmek, inmek” = *tüş-* “inmek, düşmek; girmek, yerleşmek; görevden alınmak; mal olmak; katılmak”
- 212 **tüşür-** “indirmek” = *tüşür-* “indirmek, düşürmek; yerleştirmek”
- 213 **uç** “uç” = *uş* “uç”
- 214 **uç-** “uçmak; vefat etmek” = *uş-* “uçmak; hızla gitmek”
- 215 **uluğ** “ulu, lider; yaşlı, çok büyük” = *ulı* “ulu, yüce, büyük; bilge, düşünür”
- 216 **una-** “doğru bulmak, onaylamak, tasvip etmek” = *una-* “hoşa gitmek, beğenmek”
- 217 **ur-** “vurmak; taşla yazmak, hakketmek” = *ur-* “vurmak, çarpmak”
- 218 **uzun** “uzak” = *uzın* “uzun; yüksek”
- 219 **üç** “üç” = *üş* “üç”
- 220 **üçegü** “üçü, üçü birlikte, üçümüz” = *üşevi* “üçü, üçü birlikte”
- 221 **üçün** “için, olduğundan” = *üşin* “için, diye”
- 222 **üçünç** “üçüncü olarak” = *üşinşi* “üçüncü”
- 223 **üz-** “kırmak, koparmak” = *üz-* “koparmak, çekip almak; kesmek, durdurmak, bırakmak”
- 224 **yabız** “kötü, fena” = *javız* “acımasız, zalim; gaddar, sert”

- 225 **yadağ** “yaya, piyade” = *jayav* “yaya, yayan”
- 226 **yağı** “düşman” = *jav* “istilacı; düşman”
- 227 **yağıcı** “savaşçı, muharip” = *javşı* “istila edenden öcünü alan kimse; elçi, arabulucu”
- 228 **yalañ** “yalın, çıplak” = *jalañ* “yalın, sade; çıplak”
- 229 **yan** “yan, taraf” = *jan* “yan, yan taraf”
- 230 **yana** “yine, tekrar” = *jäne* “ve, ile”
- 231 **yañıl-** “yanılmak, hata etmek” = *jañıl-* “yanılmak, şaşırmaq; hata etmek”
- 232 **yara-** “yaramak, uygun olmak” = *jara-* “işe yaramak, uygun gelmek; harcamak, tüketmek; (at) yarışa hazır hâle gelmek”
- 233 **yaraklığ** “silahlı” = *jaraqtı* “silahlı, teçhizatlı”
- 234 **yarat-** “yapmak, yaratmak, düzenlemek” = *jarat-* “yaratmak, meydana getirmek, ortaya çıkarmak”
- 235 **yarlıka-** “(Tanrı) buyurmak, esirgemek” = *jarılqa-* “iyilik etmek; (birisine) dua etmek “
- 236 **yaş** “yaş, gözyaşı” = *jas* “yaş, gözyaşı”
- 237 **yaş** “yaş” = *jas* “yaş; genç, toy; körpe; taze”
- 238 **yaşa-** “yaşamak” = *jas-* “yaşamak”
- 239 **yat-** “yatmak” = *jat-* “yatmak, uzanmak; bulunmak, durmak; ilgisi bulunmak”
- 240 **yaz** “ilkbahar” = *jaz* “yaz”
- 241 **yazukla-** “hata etmek, suç işlemek” = *jazıqta-* “suçlamak, itham etmek”
- 242 **yé-** “yemek” = *je-* “yemek; pas tutmak, çürümek; kandırmak; dert edinmek”
- 243 **yégirmi** “yirmi” = *jiyrma* “yirmi”
- 244 **yél** “halk, ülke, devlet” = *yel* “halk, millet; memleket, yurt”
- 245 **yél-** “(atı) dört nala sürmek, koşturmak” = *jel-* “(at) koşma öncesi tırıs gitmek”
- 246 **yér** “yer, toprak; ülke, memleket” = *jer* “yer, dünya; kara parçası; memleket toprak; arsa; mekân”
- 247 **yér-** “ermek, erişmek, varmak” = *yer-* “peşinden gitmek, peşinden yürümek, takip etmek”

- 248 **yét-** “düzene sokmak, tanzim etmek, düzenlemek” = *yet-* “1. yapmak, kılmak, etmek; 2. yardımcı fiil”
- 249 **yéti** “yedi” = *jeti* “yedi”
- 250 **yétinç** “yedinci” = *jetinşi* “yedinci”
- 251 **yétmiş** “yetmiş” = *jetpis* “yetmiş”
- 252 **yığ-** “yığmak, derleyip toplamak” = *jiv-* “toplamak, yığmak”
- 253 **yıl** “yıl” = *jil* “yıl, sene”
- 254 **yılki** “at sürüsü” = *jilqi* “at”
- 255 **yımşak** “yumuşak” = *jumsaq* “yumuşak”
- 256 **vinçge** “ince” = *jinişke* “ince; nazik”
- 257 **yit-** “yitmek, kaybolmak” = *jit-* “sıvışmak, kaçmak”
- 258 **yoğcı** “yasçı, yas tutucu” = *joqşu* “kaybolan bir şeyi arayan kimse; koruyucu, himayeci”
- 259 **yoğlat-** “cenaze töreni yaptırmak” = *joqtat-* “ağıt yaptırmak; *joqtatpa-* “yokluğunu hissettirmemek, yokluğunu aratmamak”
- 260 **yok** “yok; değil” = *joq* “yok; hayır; yitlik, kayıp”
- 261 **yoğla-** “yas tutmak” = *joqta-* “ağıt yakmak, yas tutmak”
- 262 **yokaru** “yukarı” = *joğarı* “yukarı, üst; yüksek; üstün, ulu”
- 263 **yol** “yol” = *jol* “yol; yolculuk; satır, dize; gelenek; çare, yöntem”
- 264 **yolı** “kez, kere, defa” = *joli* “kez, kere, defa”
- 265 **yurt** “karargah, merkez; yurt, kamp yeri, konaklama yeri” = *jurt* “halk, millet; göç nedeniyle terk edilmiş yer”
- 266 **yut** “kıtlık, açlık, kıran” = *jut* “kıtlık, açlık”
- 267 **yuyka** “yufka, ince” = *juqa* “ince, yufka; cılız”
- 268 **yügür-** “koşmak, akmak” = *jügir-* “koşmak; göz gezdirmek”
- 269 **yügürt-** “akıtmak; akın ettirmek” = *jügirt-* “koşturmak; göz gezdirtmek”
- 270 **yükün-** “baş eğmek” = *jügin-* “diz çökmek, çömelmek; müracaat etmek, başvurmak”
- 271 **yüküntür-** “baş eğdirmek” = *jügindir-* “diz çöktürmek, çömelmek”
- 272 **yüz** “yüz (100)” = *jüz* “yüz”
- 273 **yüz** “yüz, çehre” = *jüz* “yüz, sima”

Listedeki ortak kelimelerin neredeyse tamamının her iki dilde de aynı anlama geldiği söylenebilir. Kazakçada dilin gelişimi ile birlikte pek çok kelime, doğal olarak mecazi anlamları başta olmak üzere ek anlamlar kazanmış ve tarihî süreçte ses değişikliğine uğramıştır.

Kazakçada eskiden “bey, prens” anlamında kullanılan *beğ* “bey” sözcüğü, artık Kazakça için arkaik bir kelimedir. Günümüzde *bek* sözcüğüne sadece erkek adlarında rastlanmaktadır: *Adilbek, Tursınbek, Kazıbek, Janibek*.

Sözleş- “sözleşmek, konuşmak” fiilinin Kazakçadaki karşılığı olan *sözdes-* fiili, aynı anlamı vermesine rağmen çağdaş Kazakça için eskimiş bir kelimedir.

Sünüg “mızrak” sözcüğü, çağdaş Kazakçada arkaik bir kelime olarak yaşamaya devam ederken sonradan balık tutma aracı anlamını kazanmıştır.

Sığta- “ağlamak, yas tutmak” fiilinin Kazakçadaki karşılığı olan *sıqta-* fiili “ağlamak, gözyaşı dökmek” anlamında tek başına kullanılmaz. Bu biçim *jıla-* “ağlamak” fiili ile birlikte ikileme şeklinde kullanılmaktadır. *Köp bolsa, Hadişa jılar, sıqtar* “En fazla Hadişa ağlar, sızlar” (S. Bakbergenov).

Eski Türkçede “zayıf veya mecalsiz” anlamında kullanılan *toruk* sözcüğü, bugünkü Kazakçada *turıq* şeklinde tek başına kullanılmayıp yine aynı anlama gelen *arıq* sözcüğüyle ikileme oluşturarak *arıq-turıq* biçimiyle kullanılmaktadır. Kazakçada bir de “çok zayıf, sıska” anlamında kullanılan *tırıq* kelimesi bulunmaktadır.

3.2. Kökleri Aynı, Ekleri Farklı Olan Kelimeler

Araştırmamıza göre eski Türk yazıtları ve Kazakçada ekleri farklı, kökleri aynı olan kelimeler şunlardır:

- 1 **ba-** “bağlamak” = *bayla-* “bağlamak; yarayı sarmak; düğümlemek; suyun önünü kesmek; hayvanı beslemek, semirtmek”
- 2 **kelingün** “gelinler” = *kelinder* “gelinler”
- 3 **kışın** “kışın” = *qısta* “kışın”
- 4 **sı-** “tahrip etmek, kırmak” = *sin-* “kırılmak, parçalanmak; boyun eğmek, razı olmak; (soğuk) kırılmak, etkisi azalmak”
- 5 **ubut** “utanç” = *uyat* “ayıp, ar, namus, haya”
- 6 **udı-** “uyumak” = *uyıqta-* “uyumak”
- 7 **yét-** “yedmek, yedekte götürmek” = *jetekte-* “yedeklemek, yedekte götürmek”
- 8 **yokad-** “yok olmak” = *joğal-* “yok olmak, kaybolmak; yitip gitmek, gözden kaybolmak”

- 9, **yori-** “yürümek, ordu ile sefere çıkmak; ilerlemek, gelişmek” = jorga (< * yori-ga “gidiş, hareket tarzı)

Listemizde verilen kelimelerden *yori-* fiili ile ilgili olarak Kazakçadaki “yorga, rahvan (yürüyüş)” anlamında geçen *jorğa* sözcüğünün Eski Türkçe *yor(i)-* “yürümek, hareket etmek” sözcüğünden geldiği bilinmektedir. Genelde at hayvanıyla ilgili (*jorğa at* “yorga at”, *jorğa biye* “yorga kısrak”, *qara jorğa* “güzel, gösterişli at; millî oyun adı” *jorğa báyge* “yorga atlar yarışı”, *jorğa jarıs* “yorga at binen biniciler yarışı”) kelimesi, “söz ustası; çevik, uyanık” anlamlarında insanlar için de kullanılır.

Kazakça *jorıq* “saldırı, hücum, askerî sefer; yolculuk”, *jortuvıl* “yağmalama, talan etme; yiyecek arama (hayvan)” sözcüklerinin de Eski Türkçede *yori-* fiilinden türediği bilinmektedir.

3.3. Kazakçada Anlam İyileşmesi, Kötüleşmesi, Daralması, Genişlemesi Başta Olmak Üzere Anlam Değişikliklerine Uğrayan Kelimeler

Eski Türk yazıtlarında geçen bazı kelimeler çağdaş Kazakçada anlam kayması, daralması, genişlemesi gibi anlam değişikliklerine örnek olabilecek niteliktedir. Birkaçı da eski anlamıyla ilgisi olan farklı anlamlar kazanmıştır. Bu tür kelimeler de kanımızca şunlardır: **alkın-** “tükenmek, mahvolmak, yok olmak, azalmak” = *alqın-* “nefes nefese kalmak; coşmak, taşmak”, **arığ** “temiz, saf” = *aruv* “güzel (kadın)”, **arıl-** “azalmak, tükenmek, mahvolmak” = *arıl-* “kurtulmak, tahliye edilmek”, **atlığ** “unvanlı” = *attu* “adlı, başlıklı”, **başlığ** “mağrur, gururlu” = *bastı* “ana, esas”; iri başaklı; kafası çalışan, akıllı”, **buyruk** “kumandan, emir” = *buyruq* “1. resmî kararname, ferman, emir 2. Allah’ın emri, kader”, **emgek** “ıstırap, eziyet” = *yenbek* “1. emek, iş, çalışma. 2. toplum veya vatan için yapılan hizmet, üstün emek 3. eser, yapıt”, **katun** “hatun, hakanın eşi” = *qatın* “zevce, eş; kadın, karı”, **kergeksiz** “bol bol, fazlasıyla” = *kereksiz* “gereksiz, lüzumsuz”, **keyik** “büyük baş av hayvanı” = *kiyik* “geyik”, **oğlan** “oğullar” = *ulan* “genç, yetişkin erkek çocuk; seçkin askerî muhafız birliği”, **özlik** “özel, kendisine ait” = *özdik* “kendi kendine, kendi başına”, **sanç-** “mızraklamak” = *şanşı-* “batırmak, saplamak, sokmak; sancılanmak; alay etmek, dalga geçmek”, **tonlug** “elbise, giyimli” = *tondı* “kürklü”, **turgak** “yurt, vatan” = *turaq* “yaşanılan yer, mekân, mesken, durak”, **yaz** “ilkbahar” = *jaz* “yaz”, **yét-** “düzene sokmak, tanzim etmek, düzenlemek” = *yet-* “1. yapmak, kılmak, etmek; 2. yardımcı fiil”, **ylku** “at sürüsü” = *jılqı* “at”, **yurt** “karargah, merkez; yurt, kamp yeri, konaklama yeri” = *jurt* “halk, millet; göç nedeniyle terk edilmiş yer”.

Buradaki kelimelerden genel Türkçede anlam iyileşmesine uğradığı bilinen *emgek* kelimesi Kazakçada *yenbek* şeklinde yaşayıp bağımsızlık sonrasında

yeni terimler türetilirken en çok kullanılan kelimelerden biri olmuştur: *yeñbekağı* “maaş”; *yeñbek birjası* “iş kurumu”, *yeñbek demalısı* “yıllık izin”; *yeñbek ötili* “kıdem”, *yeñbek şartı* “iş sözleşmesi”, *yeñbekağı qorı* “ücret garanti fonu”, *yeñbekke jaramsızdıq parağı* “iş göremez raporu”.

Eski Türkçede “hatun, hakanın eşi” gibi daha itibarlı anlama sahip olan *katun* kelimesi Kazakçada *qatın* şekline geçip “karı” gibi kaba ve kötü bir anlam kazanmıştır.

Yét-, *keyik*, *oğlan*, *özlik*, *ton*, *turgak*, ve *yılkı* kelimeleri bize göre anlam daralmasına uğramış kelimelerdir.

Örneğin, *yét-* fiili Kazakçada daha ziyade yardımcı fiil görevi görür: *qamtamasız yetiiv* “sağlamak”, *habardar yetiiv*, *qulağdar etiiv* “duyurmak, iletmek”, *äreket yetiiv* “hareket etmek; çaba göstermek”, *maqтан yetiiv* “gurur duymak”. Ancak kullanım sahası *otur-*, *jür-*, *tur-*, *qıl-* gibi diğer yardımcı fiiller kadar geniş değildir.

Çağdaş Kazakçadaki *özdik* kelimesinin *özdigimen*, *özdiginen* “kendi kendine”, *özdiğinşe* “kendi başına, kimseden yardım almadan” şekilleri kullanılmasına rağmen kelime tek başına herhangi bir anlam ifade etmez. Bu sözcük sadece *özdik jumıs* “öğrencinin kendi başına araştırması, çalışması için verilen ödev”, *özdik yetis* “dönüştürme fiil”, *özdik yesimdik* “dönüşlülük zamiri” gibi terimsel ifadelerde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Ton sözcüğü eskiden elbise ve kıyafetlerin genel anlamını verirken Kazakçada “işlenmiş koyun derisinden yün tarafı içe bakacak şekilde dikilmiş üst kıyafet; kürk” anlamlarına gelip tek bir kıyafet çeşidini anlamlandırmaktadır. A. Kurişjanov, Kazak dilindeki *ton* sözcüğünden türeyen *tona-* “yağmalamak, soymak, talan etmek” fiilinin “giydirmek”, “soymak (birinin giysilerini çıkarmak)” anlamları da olduğunu, sonuncu anlamının esasında “çalmak”, “tamamen alıp götürmek” anlamlarını veren *tona-* fiilinin ortaya çıktığını belirtir.

Turgak sözcüğü Eski Türkçede “yurt, vatan” gibi geniş bir anlama sahipken bu sözcüğün çağdaş Kazakçadaki karşılığı olan *turaq* kelimesi “yaşanılan yer, mekân, mesken, durak” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu kelime Rusça kelimelerin yerine yeni kelime türetme sürecine de katılmıştır. *Avtoturaq* “otopark” ve *ayıpturaq* (*ayıp* “ceza”) “ceza otoparkı, ceza kesilen araçların bulunduğu otopark” bağımsızlık sonrası türetilen kelimelerdendir.

Yılkı sözcüğü Orhun Türkçesi döneminde at sürüsü için kullanılırken Kazakçada bir tek “at” hayvanını karşılamaktadır. Kazakçada *jılqı*, “at”ın eş anlamlısı olmakla birlikte “at”a göre daha edebî bir kelimedir. Örneğin, “at eti” için “at yeti” denmez, “jılqı yeti” denir.

Sanç- ve *yurt* kelimeleri ise tam tersine anlam genişlemesine uğramış kelimelere örnek olabilir.

“Mızraklamak” anlamındaki *sanç-* fiili Kazakçada “ucu sivri bir şeyi batırmak, saplamak; ağrı, sancı girmek ve alay etmek, iğnelemek” anlamlarında kullanılır.

Yurt kelimesi eskiden “karargâh, merkez; yurt, kamp yeri, konaklama yeri” için kullanılırken çağdaş Kazakçada “halk, millet” anlamını verir. Göçebelik dönemlerinde göç nedeniyle terk edilmiş yere de *jurt* denirdi.

4. Orhun Türkçesi ve Kazakçada Şekil Bakımından Aynı Olan Kelimeler

Yukarıdaki iki listede verilen kelimeler dışında Orhun Türkçesi ve çağdaş Kazakçada şekil bakımından aynı olan kelimeler de mevcuttur. Aşağıdaki açıklamalarda görüleceği gibi bu kelimeler arasında uzak da olsa anlam ilişkisi bulunmaktadır.

Bu kelimelerden ilki, “ata, ecdat ve büyük” anlamındaki *apa* kelimesidir. Akrabalık adı bildiren bu sözcük, Kazakçada “apa” şeklinde olup “ana, anne; abla; nine ve teyze” anlamlarında, özellikle kadın cinsi için kullanılmaktadır. Kelime her iki dönemde de akrabalık adı bildirmektedir.

Eski Türkçede “sarımtrak” anlamındaki *azman* kelimesiyle ilgili olarak, Kazakçada *azban* şeklinde geçen bir kelime mevcuttur. Kelime “kısırlaştırılmış hayvan” anlamını verir: *azban ayğır* “kısırlaştırılmış aygır”, *azban qoşqar* “kısırlaştırılmış koç”, *azban teke* “kısırlaştırılmış teke”. Kül Tigin yazıtında bu kelime *Kül Tigin azman akığ binip oplayu teğdi* (Kül Tigin Azman kır atına binip sabırsızca hücum etti) cümlesinde atın sıfatı olarak kullanılmıştır. Kelime her iki dilde de hayvanla ilgili kullanılmaktadır.

Eski Türkçede “karışık veya kargaşa” anlamındaki *bulgak* kelimesi Kazakçada mevcuttur ancak Eski Türkçe döneminde verdiği anlamda kullanılmamaktadır. “El sallamak; karıştırmak ve bulamak” anlamlarına gelen *bulğa-* fiilinden türeyen *bulğaq* sözcüğü, Kazakçada “sallanış, ırgalanış” anlamlarında kullanılır. Boş boş gezen kimse için de *bulğaq bas* ifadesi kullanılır.

Eski Türkçedeki *eke* “abla” sözcüğü Kazakçada *äke* şeklinde olup erkek cinsi için kullanılır ve “baba” anlamına gelir. Kelime her iki dilde de akrabalık adı bildirmektedir.

Eski Türkçede “devlet sahibi, devletli” anlamlarına gelen *elliğ, illiğ* kelimeleri de Kazakçada *yeldi* şeklinde kullanılmaktadır. Kelimedeki *yel* kökü “halk, millet; memleket, yurt” anlamlarını verir. Bundan türetilmiş

yeldi sözcüğü ise “yerleşilmiş, meskûn” anlamında kullanılır: *yeldi meken* “yerleşim birimi”.

Orhun Türkçesinde “adamlar, erler” anlamına gelen *eren* sözcüğüyle ilgili olarak çağdaş Kazakçada “müstesna, fevkalade” anlamlarına gelen bir *eren* sözcüğü mevcuttur. Şeklen aynı olan bu iki kelime, anlam açısından birbirinden çok uzakmış gibi görünse de bu sözcüğün *er* “erkek, yiğit” sözcüğü ile bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. *Eren*, erkekçe, kahramanca, büyük bir cesaretle yapılan hareketin sonucu olarak “müstesna, fevkalade, büyük” anlamlarını kazanmış olmalıdır. Kazakistan’da ekonomi, sosyal, bilim, kültür, kamu hizmeti gibi alanlarda büyük başarı gösterenlere *Yeren yeybegi üşin* (Büyük emeklerinden dolayı) madalyası takdim edilir.

Eski Türk yazıtlarında “güçlü, kudretli” anlamlarına gelen *erklig* sözcüğünün kökü, Kazakçada *yerik* şeklinde kullanılıp “irade, istem; hak, hukuk” anlamlarına gelmektedir. Yine “erk, irade, istem” anlamında *yerik-jiger* ikilemesiyle sık olarak kullanılmaktadır. Bu kökten türetilmiş *yerikti* sözcüğü ise “hür, özgür, serbest; özgür irade ile, gönüllü olarak yapılmış olan” anlamlarına gelmektedir. Sözcüğün Eski Türkçedeki anlamından fazla da uzaklaşmadığı görülmektedir. Zira özgür irade ile hareket etmek için güç ve kudrete ihtiyaç vardır.

Eski Türkçede “baç, haraç” anlamlarına gelen *kalıj* sözcüğü, Kazakçada “gelin olarak istenen kıza verilen para, ev hayvanı veya hediye, başlık” anlamına gelen *qalıj* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Eski Türkçe ile çağdaş Kazakçadaki bu iki sözcüğün birbiriyle ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü başlığın veya haracın verilmesi, ödenmesi sırasında maddi anlamda yapılan bir masraf söz konusudur.

Orhun Türkçesinde “düşünmek, kaygılanmak” anlamlarındaki *sakin-* kelimesi, çağdaş Kazakçada bu kullanıma yakın ve “özlemek” anlamına gelen *sağın-* fiili vardır. İlk bakışta anlam açısından yakınlık olmadığı düşünülse de özlem duygusu içerisinde olan bir kimsenin düşünmeden edemeyeceğini dikkate alarak bu fiiller arasında bir anlam ilgisi olduğunu söylemek mümkündür.

Eski Türkçede “haset, kıskançlık, hırs, öfke” anlamlarına gelen *suk* sözcüğüyle ilgili olarak Kazakçada kullanılan *suq* kelimesi “nazar veya bakıştaki çarpıcı ve öldürücü güç; aç gözlü, obur kimse” anlamlarında kullanılır. Örneğin, *suğın qadadı* “gözünü dikerek, gözlerini ayırmadan baktı”, *suğı tidi* “nazarı değdi”, *suq közge uşıradı* “nazar değdi”. Kelimenin Kazakçadaki şeklinin ilk anlamı ile Orhun Türkçesindeki *suk* kelimesi arasında bağlantı kurulabilir. Haset ve kıskançla veya hırs ve öfkeyle bakan gözler bilindiği gibi normalden daha farklı hâl alır.

Eski yazıtlarda “dölsüz bırakmak, zürriyetsiz bırakmak” anlamlarında geçen **urıgsırat-** fiilinin kökü olan *urug* sözcüğü, Kazakçada *urıq* şeklinde olup “embriyon; tohum” anlamlarında kullanılır. Bahis konusu kökten türeyen *urıqsız* “kısır; tohumsuz”, *urıqtan-* “döllenmek; polenlenmek”, *urıqtıq* “tohumluk, tohum için ayrılan”, *urıqtılıq* “tıpta ilkah kabiliyeti” kelimeleri de mevcuttur. Yazıtta geçen *urıgsırat-* fiili, çağdaş Kazakçada eski Türkçedeki anlamıyla kullanılmamaktadır. Fakat bu kelimenin karşılığı olan *urıqsızdandır-* fiili yeni tıbbî terimlerden biri olarak “sterilize etmek, mikropsuzlaştırmak” anlamında kullanılmaktadır.

Orhun Türkçesinde “mum” anlamındaki *yıpar* sözcüğüyle ilgili olarak Kazakçadaki *jupar* sözcüğü “misk; mis” anlamlarına gelmektedir. Yazıtlarda geçen “mum” kelimesi, “mis kokulu mum” anlamında kullanılan bir kelime olmalıdır.

Bu konudaki en son örnek Eski Türkçede “eza veya cefa etmemek” anlamındaki *tolgatma-* fiilidir. Çağdaş Kazakçada ise *tolgat-* fiili, “doğum öncesi acı çekmek, doğum sancısı çekmek” anlamında kullanılmaktadır.

Ayrıca Moğolcadan geri ödünçleme olduğu için listelerimize alınmayan *bediz*, *ordu*, *ulus* sözcükleri üzerinde durmayı da yararlı buluyoruz. Çağdaş Kazakçada **bediz** sözcüğüyle ilgisi olduğu düşünülen *beder* kelimesi yaşamaktadır. *Beder*, “bir şeyin üzerindeki, yüzündeki pürüz; kabartma, desen, motif” anlamlarına gelmektedir. Örneğin, *ojav sabınıñ bederi* “kepçe sapının deseni”, *toqımnıñ bederi* “eyerin deseni”. “Kabartmalı harf”e *beder* *arıp*, görme özürülere özel kabartmalı yazıya ise *bederli jazuv* denmektedir. **Ordu** sözcüğünün Kazakçadaki karşılığı olan *orda* kelimesi sadece *ğılım-bilim ordası* “bilim ve eğitim merkezi”, *oyın-savıq ordası* “eğlence merkezi” gibi kalıplaşmış ifadelerde kullanılır. Ayrıca bu sözcüğün yardımı ile *Aqorda* “Cumhurbaşkanlığı Sarayı”, *yelorda* “başkent” gibi yeni sözcükler türetilmiştir. Orhun yazıtlarında “şehir” anlamında geçen **ulus** kelimesi ise Kazakçada “ulus, halk ve millet” gibi daha geniş anlamları kapsar.

Son olarak, eskiden Kazakçada yaşamayıp XX. yüzyılda akademik yolla tekrar dile giren *balbal* sözcüğü ile ilgili “Türkitanuvdın tarihî-lingvistikaliq negizderi (Türkolojinin Tarihî-Lengüistik Esasları)” adlı Kazakça çalışmada geçen şu bilgileri aktarmak istedik: “Moğol dilinde *bal balbalah* sözcük grubunun “tay durmak”, “day day basmak” anlamları mevcuttur (Moğolca-Kazakça Sözlük, s. 63). Türk halklarında balbal taşıyı dik olarak dikme geleneği, *balbal* sözcüğünün anlamına gerekçe teşkil ederken, *bala* sözcüğünün anlamına “tay durmak”, “dik durmak” anlamı temel teşkil etmiştir” (s. 364).

5. Sonuç

Çalışmamızın sonucunda eski Türk yazıtları ile Kazakçaya ortak 282 kelime tespit edilmiştir. Söz konusu kelimeler yapı bakımından değerlendirildiğinde tamamına yakınının sadece ses değişime uğradıklarını, az bir kısmının (9 kelime) aynı kökten olup farklı ekler aldığı görülmüştür. Anlam bakımında değerlendirdiğimizde ise kelimelerin neredeyse tamamının birebir aynı anlamda kullanıldığı, çok azının (19 kelime) da Kazakçada anlam kayması, daralması, genişlemesi gibi anlam değişikliklerine uğradığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Kazakçadaki hem şekil yapısı bakımından benzeyen, hem de aralarında anlam ilişkisi bulunan 13 kelime ortaya çıkarılmıştır. Burada Eski Türkçe döneminde belirli bir konuda yazılan üç kısa metnin kelime hazinesi, canlı ve sürekli olarak gelişme gösteren bir dilin söz varlığı ile karşılaştırılmaktadır. Diğer bir deyişle, bir metnin dili ile bir milletin dili karşılaştırılmaktadır. Bu arada eski Türk yazıtlarında geçen sözcüklerin o dönemlerde de halk tarafından farklı anlamlarda kullanılmış olduğu, ortak kelimelerin çok daha fazla olduğu şüphesizdir. Onları tespit edememizin tek nedeni, bildiğimiz gibi yeteri kadar kaynağa sahip olmamamızdır.

6. Kaynakça:

- CLAUSON, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth - Century Turkish*, Oxford 1972.
- KOÇ, K., Bayniyazov A., Başkapan V., *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Türkistan 2003.
- TEKİN, T., *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*, İstanbul 1995.
- Бекітілген терминдер сөздігі (Onaylanmış Terimler Sözlüğü)*, Almatı 2009.
- Еңсегенұлы Т. *Көне түркі руна жазба поэзиясы. Екінші кітап. Орхондағы түркі руна жазба дастандары (Runik Harfli Eski Türkçe Şiirler: II. кітап. Орхондағы Runik Harfli Eski Türkçe Destanlar)*, Almatı 2008.
- Жолдасбеков М., Сарткожаулы К. *Атлас Орхонских памятников (Joldasbekov, M., Sartkojaulı K., Orhun Yazıtları Atlası)*, Astana 2006.
- Қазақ әдеби тілінің сөздігі (Kazak Edebî Dilinin Sözlüğü)*, Almatı. I-III. ciltler 2006, IV-VI. ciltler 2007, IX-X. ve XI- XIII. ciltler 2011.
- Қазақша-орысша сөздік (Kazakça-Rusça Sözlük)*, Almatı 2008.
- Түймебаев Ж., Ескеева М. *Түркітанудың тарихи-лингвистикалық негіздері (Türkolojinin Tarihi-Lengüistik Esasları)*, Astana, 2015.
- Шарапатұлы Ш. *Түркі лексикасының семантикалық деривациясы (Şarapatulı, Ş. Türkçenin Söz Varlığında Anlam Değişikliği)*, Astana 2011.